

Človek Milan Štefánik

O príčinách havárie lietadla pri Ivanke 4. mája 1919 s Milanom Rastislavom Štefánikom na palube sa špekuluje 89 rokov. Stopercentnú pravdu nepoznáme. K vysvetleniu, blízkemu istote, dospela talianska vyšetrovacia komisia už druhý deň po nehode.

S tým, čo zdokumentovali historici a čo k tomu môžeme dnes dodať my, biológovia, toto vysvetlenie konzistentne uzatvára príbeh Štefánikovho života. Neznižuje jeho význam pre slovenské spoločenstvo a robí z jeho života i smrti výpoveď vŕšľudského významu.

My ľudia sme mýtofilné živočíchy. Mýtofilné preto, lebo si potrebujeme dianie vo svete vysvetliť. A to úplne: neistota nás naplňuje úzkosťou. Vysvetlením sú príbehy – odnepamäti, už v jaskyniach pri vatre, sme si rozprávali príbehy. Náš mozog je tak skonštruovaný – ešte aj v nočnom sne vytvára psychika z náhodilých, chaotických podnetov súvislý dej. Matematické rovnice, prírodné zákony, abstraktné pojmy nestačia ani vedcom – aj oni ich skladajú do príbehov; a navyše si aj oni musia dopĺňovať pozorovania subjektívnymi vierami, ktoré ich emocionálne uspokojujú. Súbor príbehov, mýtus, je navyše aj sociálnym lepidlom, ktoré spája jedincov do solidárnych skupín – kedysi rodín a kmeňov, dnes do veľkých, nadbiologických skupín, ktoré nazývame národmi. Ak je národ ešte neúplne sformovaný, a ak je navyše vystavený dejinným otrasom, otriasajú a menia sa aj jeho národné mýty.

Generál Štefánik je paradigmou slovenskej rozčesutej mýtofilie. Raz oslavovaný, inokedy zatracovaný, alebo prinajlepšom zabudnutý. Slovenský národ bol v jeho chápaní len jednou z dvoch vetiev československého národa – to mu hejslováci ťažko zabudnú, pokiaľ ho nepredvádzajú ako slovenského národovca, ktorého nám Česi zabil. Bol takým presvedčeným antikomunistom, že po Leninovej uzurpácii moci presviedčal spojencov o potrebe vojenskej intervencie v Rusku a ponúkal na to aj československé légie. Preto komunistický historik Ľudovít Holotík „demaskoval“ Štefánika ako podvodníka, ktorý bol

generálskou hodnosťou odmenený za to, že dlhé roky pôsobil ako francúzsky špión. Dnes sa obnovila a v školách znovu pestuje legenda Štefánika ako hrdinu „bez bázne a hany“. Rozprávka. Ak mýtus, tak – obávam sa – mýtus detinský. Jeho súčasťou je desiatka konšpiratívnych teórií, ktorým sú venované celé knihy – najnovšiu vydala Matica slovenská v r. 2007 – o tom, kto všetko sa uchádzal o Štefánikov život a nesie zodpovednosť za haváriu jeho lietadla. Kniha Milana Vároša z r. 1994 Posledný let Milana Štefánika, ktorá tieto teórie, príbehy a „svedecké výpovede“ zatiaľ vari najúplnejšie zdokumentovala, stojí za čítanie optikou biológa: až sa nechce veriť, čo ľudská mýtofilia pod emocionálnym tlakom dokáže.

Príbeh, čo nasleduje, si nerobí nárok na pravdu. Je však pravdepodobný. Vo vede nikdy nedokážeme viac: na základe údajov, čo máme, navrhujeme pravdepodobné výklady toho, čo sa deje, alebo toho, čo sa stalo.

.otec

Milan Štefánik sa narodil 21. júla 1880 v rodine evanjelického farára; šiesty z dvanástich detí. Päťročný ochorel na kiahne. Ako píše Juraj Šujan, „po kniahňovej nemoci, okrem smutných spomienok na ťažké údery, zostali Milanovi i nepekné stopy na jeho obličaji. Doposiaľ hladká tvár sa stala jamkovatou, ani nos nebol ušetrený.“ Od tej doby chlapča chorľavelo a bolo fyzicky slabé. Keď sa Milan stal gymnazistom, na vysvedčení mal ako jedinú zlú známku trojku z telocviku; neskôr bol od telocviku oslobodený. Ako vysokoškoláka v Prahe ho Jan Herben charakterizoval takto: „Mladík nevzhľadný, tváre takmer nepeknej, najmä keď zarástla nepravidelnými chumáčikmi gaštanovej brady. Pleť mdlá a bledá, so stopami po kiahňach. Postava nepatrná, hranatá, hoci pružná. Celý zjav oživovali však mäkké, nežné oči Štefánikove, oči sálajúce ohňom, od ktorého mihalnice ako by sa boli chveli v okamihu rozčúlenia alebo hnevu.“ Začal aj strácať vlasy a za vojny bol už skoro celkom plešatý.

Podľa Šujanových údajov Milanov otec „bol vysoko vzdelaný, veľmi vážny, priamy, prísny a energický muž“. Z biedneho farárskeho platu vydržoval chlapcov na štúdiách. Prísny bol ako farár, ale i ako národovec. Jaroslav Vávra o ňom napísal, že vyznával Lutherov katechizmus ako zjavenú pravdu. Kňaz-nekňaz, chlapcov vypravoval na štúdiá týmito slovami: „Viete, čo je váš otec, a čo ste vy. Buďte v srdci vždy dobrí Slováci a nehanbite sa za materinskú reč! Profesorov ničím nepokúšajte a proti sebe nepopudzujte! Na koho počujem, že sa hanbí za nás, nesmie mi domov, lebo ho zastrelím ani psa!“ Tak aspoň to popisuje Vladimír Polívka.

Čakalo by sa, že popri takomto silnom otcovi sa drobný cintľavý mládenček, doľobaný od kiahní, sformuje na človeka submisívneho a zakomplexovaného. U pamätníkov však nenájdeme ani náznak, že by Milan bol taký. Keď ho po skončení gymnázia pošle otec študovať stavebné inžinierstvo do Prahy, v skupine slovenských študentov, združených do spolku Detvan, sa Milan, naopak, rýchlo presadí ako dominantná osobnosť. Malinké podozrenie: telesne slabí, zakomplexovaní ľudia často svoj hendikep vyvažujú siláckymi gestami. Tie Milan naozaj robil: keď nebolo po jeho vôli, funkciu predsedu Detvana demonštratívne položil. Nebolo to prvý raz, ani posledný. Štefánikov život bol plný gest. (Až po to monumentálne gesto na záver.)

Pochopiteľnejšie je, že od detstva bol samotárom, ktorý sa oddával dennému sneniu a ku svetu si vypracoval lyrický postoj („...len v snení je život hodný žitia, lebo len vtedy sa blížime k absolútnu...“, napísal v jednom liste). V jeho zápisníkoch sa nachádza záznam veršov: „Jen berlou slabochů jest přátelství. / Muž silný stojí sám / a v sobě jenom hledá přítele.“ Takým ostal Milan celoživotne: sám. (Pritom, paradoxne, mal rád spoločnosť, vedel

sa baviť.) V pražskom Detvane sa sprvu predvádzal ako vášnivý lyrik: recitoval básne Bottu, Kráľa, Greichmana, ale aj svoje vlastné. Ťažko niesol, keď jeden z členov Detvana, Jozef Gregor (neskorší úspešný prozaik Tajovský), kritizoval jeho výtvory pre absenciu realizmu a najmä sa to dotklo Gregorovo vyhlásenie, že v ňom básnického talentu nevybadal.

V Prahe sa Štefánik cez Vavra Šrobára dostal k Tomášovi Masarykovi, ktorý bol profesorom na filozofickej fakulte. Došlo možno k najdôležitejšiemu zlomu v jeho živote. Väzba k prísrnemu košarišskému otcovi sa asi pretrhla a v Masarykovi našiel nového otca. Celoživotne sa na neho priviazal. (Oveľa neskôr, v rozhovore s Karlom Čapkom, sa Masaryk aj trochu pošťauje: „Štefánik byl hodně sentimentální, tituloval mě 'otcečkem' a pořád by mě hladil a líbal; ale já jsem se k němu tak blízko nedostal, bránil tomu rozdíl věku.“) Masaryk je v mnohom pravým opakom Milanovho otca – ale aj opakom Milana samého. Je človekom zásadovým, tak ako Milan i jeho otec, ale zároveň je v konaní pragmatikom. Lyrizmus je mu cudzí. Pod vplyvom Masarykových myšlienok sa Milan cez letné prázdniny v roku 1900 pustí do diskusie o náboženstve s ortodoxným otcom a ten ho nakoniec, po prudkej hádke, ako bohorúhača vyženie z domu. Po návrate do Prahy nepokračuje viac v štúdiu stavebného inžinierstva, ale sa prihlási na filozofickú fakultu na štúdium astronómie.

Keď si však pozrieme, aké prednášky si Milan zapisoval, matematiky, fyziky i astronómie veľa nebolo. Napríklad v treťom semestri mal len 5 prednášok prírodovedeckých, no popri nich 4 prednášky z filozofie. Tak sa aj stalo, že po absolvovaní fakulty mohol síce urobiť rigorózne skúšky a dostať doktorát, ale počet absolvovaných prednášok nestačil na štátnu skúšku. Tú by bol potreboval, keby sa bol chcel stať stredoškolským profesorom. Riaditeľ žižkovskej reálky František Bílý mu takéto miesto na svojej škole ponúkol: videl v Štefánikovi svojho budúceho zaťa a chcel si dcéru finančne zaistiť. Nemajúc kvalifikáciu na učiteľa a v situácii, keď žiadne české observatórium neexistovalo, neostávalo Milanovi nič iné, než sa vybrať do Paríža, hvezdárskej Mekky. Aj keby nebol veľmi chcel. Ale on chcel – keď mu pri promócií spolužiak gratuloval, vzrušene vykrikol: „Budem slávný, musím byť slávný!“

Louise Weiss

Štefánik ženy neuveriteľne priťahoval. Nejaké údaje nám o tom zanechali aj Slovenky, možno trochu dotknuté tým, že pozornosť venoval ženám odinakial. Anna Gašpariková, Masarykova archivárka a knihovníčka, rozprávala Masarykovi, ako sa Milan javil prvej slovenskej doktorke filozofie Helene Turcerovej (študovala v Paríži v čase, keď tam pôsobil Štefánik): „vytýkala mu predstieranie a flirtovanie“. Podľa spisovateľky Hely Krčméryovej Štefánik bol presvedčený, že sa stane českým panovníkom, preto si vyberal len ženy aristokratky. V skutočnosti je Štefánik pre biológov priam záhadou: drobný, rapavý od kiahní, chorľavý – čo už na ňom ženy mohli vidieť? Veľkú rolu musela asi zohrať jeho schopnosť robiť pôsobivé gestá. Čosi nám napovie pani Lola Šetelíková vo svojej roztomilej knižke È morto, paměti lásky Štefánikovy (1920). Spoznala Štefánika ako šestnásťročná za zvláštnych okolností; to sa ešte volala Ludmila Bílá. Milan bol častým hosťom v rodine básnika Jaroslava Vrchlického, obľúbencom domácej panej, ktorá rada počúvala jeho rozprávania o svete hviezd. V rodine mali pätnásťročnú dcéru Evičku a Milan k nej zahorel láskou. Na jednom stretnutí českej a slovenskej mladi priniesol Milan Evičke kytičku konvaliniek. Tu zažil prvý, ale možno aj posledný neúspech u žien. Keď jej ju podával, kvety mu z rúk zlostne vytrhla a prudko odhodila do kúta. Milan odstúpil, povedal „pardon“ a bavil sa s ostatnou spoločnosťou, ako by sa nič nebolo stalo. Ludmila bola jedným zo svedkov trápneho incidentu. V bravúrnom geste, s akým mladík na odmietnutie zareagoval, videla „velkou duševní sílu“. Na najbližšom stretnutí sa mu po celý večer venovala.

Milan začal chodiť do rodiny Bílých. Lidunkinu matku si získal do tej miery, že si kúpila aj atlas hviezdneho neba a vydržala s ním debatovať o vesmíre celé hodiny. Lidunku to nebavilo. Matka ju za to aj pokarhala, na čo jej dcérka odvetila: „Ale maminko, vždyť on za mnou nechodí, on chodí za vami, vezmite si ho sama!“ Milan však rýchlo prišiel na to, čím Lidunku okúzliť: vychvaľoval sa jej svojím vynálezom – automatickej výhybky električkových koľají (neskôr vymyslel aj iné vynálezy: rýchlo sa odopínajúce traky pre mužov, spojenie budíka s fonografom, strelnú zbraň ukrytú vo vychádzkovej palici, rýchlopalné delo, skladáciu fajku). Vysvetľoval jej, ako si láme hlavu nad vynálezom piluliek, ktoré by človeka nasýtili; Lidunka, ktorá sa bála varenia, by mala po starosti. Natolko si dievča pripútal, že keď jej v jedno slnečné júnové odpoľudnie vyznal lásku („Co myslíte, Lidunko, když já mám jedno děvčátko rád a zeptám se ho, zdali i ono mě má rádo, že by se chtělo státi mojí ženou – co mi odpoví?“), Lidunka, len čo príde domov, potajomky si skúša monogram L.Š. a podpis Ludmila Štefániková. Milanov otec, ktorý príde synovi na promóciu, dohodne u Bílých aj budúcu svadbu (stojí za zmienku, čo o Milanovom otcovi Lola napísala vo svojej knihe: priznáva, že sa jej „tento statný, hezký muž“ „líbil více než jeho syn“).

Štefánikovou manželkou sa však Ludmila nestane. Nasleduje Paríž a do Štefánikovho života vstúpia iné ženy. Dcéra Milanovho šéfa, astronóma Julesa Janssena, Antoinette. Česká študentka Marie Neumannová („Mařenka-Marienka“). Francúzska novinárka Louise Weiss (neskôr významná intelektuálka a európska politička). Listy Milana Marii Neumannovej nám veľa naznačia. No do jeho osobnosti nám dá najhlbšie nahliadnúť inteligentná Francúzka Louise, o 13 rokov mladšia ako Štefánik. Bohumila Ferencuhová urobila bystrú analýzu tohto vzťahu. Najviac sa dozvieme z listov, ktoré Louise Milanovi písala v rokoch 1916 – 1917. Štefánik sa s ňou po prvý raz stretne v decembri 1915 v salóne pani Claire Boas de Jouvenel, ďalšej ženy, ktorej priazeň si získal. Už nie je hviezdár (dodať treba, že bol vedcom úspešným; ako 25-32-ročný uverejnil dvanásť vedeckých publikácií). Zúri prvá svetová vojna; teraz je vojak, letec, čo sa odvážne púšťa na vtedajších drevených a plátených aeroplánoch do letov nad nepriateľské územia. (Nie vojak hocijaký. Ešte v Paríži povie o ňom Benešovi maršál Foch: „Je to jeden z najskvelejších vojakov, akých som poznal v tejto vojne.“) A je zároveň politik: spoločne s Masarykom presadzuje vytvorenie československého štátu na troskách habsburskej monarchie. Je to práve pani de Jouvenel, ktorá im spostredkuje stretnutia s predsedom vlády, ministrami, generálmi. Z listov možno usúdiť, čím Milan Louisu očaril: vnútorným ohňom, vášnivou oddanosťou nadosobnej veci, ktorá jeho telesnosť vysoko presahovala. V spomienkach napísala: „Necítila som k nemu nijakú fyzickú príťažlivosť, ale patrila som mu bez výhrady duchovne.“ Preto tiež, keď ho Louise v januári 1916 navštívi v nemocnici po operácii, si síce do denníka poznamená, že ležal na klinike „stečený z krvi, rapavý, boľavý“, ale vníma najmä to, že je „rozpálený prudším plameňom ako kedykoľvek predtým“, keď jej líči svoje predstavy a plány na získanie politických špičiek a verejnej mienky Európy pre podporu československej nezávislosti.

V listoch Milanovi sa Louise opakovane vyznáva z obdivu k jeho vojenským a politickým činom. Opisuje mu aj svoje aktivity: charitatívnu činnosť, novinársku angažovanosť, výpomoc jeho druhom Masarykovi a Benešovi. Aký silný cit to však musel ovládať túto nezávislú a racionálnu ženu, aby mu v máji 1917 poslala list plný nehy, v ktorom mu ona sama, prvá, vyzná lásku. „Videli ste vo mne dieťa. Priateľ môj, bola som ním prv, ako som pocítila, že jedného dňa by som sa možno mohla vďaka vašej mužnej náklonnosti stať ženou.“ „Pokorne prichádzam požiadať vás, aby som sa stala vašou snúbenicou.“ „Závázne prijímam obeť vašej osoby, ktorú ste vzali na seba – a pomôžem vám, aby bola ešte plnšia.“ „Pre mňa jedinou obeťou je vzdať sa vás. Krutou existenciou je nebyť vašou ženou.“ „Môj najdrahší

priateľ, aj ja mám o láske šľachetnú predstavu, také prenikavé tušenie, že ma neprekvapilo, keď som na vašich perách našla slovo pieta.“

...a markíza Benzoni

V marci 1919 sa Milan a Louise po dlhom čase osobne stretnú. Milan jej oznámi na rovinu, že sa zasnúbil s talianskou markízou Giulianou Benzoni. „A čo ja?“, vykrikuje Louise. „Ty?“ Prvý raz je tyká. „Ty nie si nevinná ako táto perla, ktorú som určil pre ňu. ... Konáš ako starý štátnik, takže fyzická nevinnosť nemá pre teba nijakú cenu. ... Svoju ľudu chcem predstaviť pannu telom, ale najmä dušou. Dušou. Chápeš?“ Keď Louise neskôr o tomto stretnutí píše, dodáva: „Nevezmete si Giulianu, povedala som mu. Ani mňa. Ani nikoho iného. Patríte len sebe.“

Protiklad Štefánika a Masaryka, romantika a realistu, sa plne prejavil vo vyústení ich spoločného politického snaženia, ako o tom ešte bude reč. No protiklad je zrejmy aj v erotickej oblasti. Masaryk bol pohľadný muž, štramák. Jeho ľúbostný život bol oveľa konkrétnejší, ale značne chudobnejší než Štefánikov. Dvadsaťsedemročný Masaryk spoznal v roku 1877 v Lipsku mladú Američanku Charlotte Garrigue. Prvý raz ju uvidel 13. júna a už o dva mesiace, 10. augusta, ju požiadal o ruku. Svadbu si naplánovali na leto 1878. Charlotte sa vrátila do Ameriky a Tomáš odcestoval do Viedne pracovať na habilitácii. No nestačil sa ani ohriať, keď ho Charlottin otec súrne zavolať do Ameriky. Aj lístok na loď mu zaplatil – pre čosi sa bolo treba riadne poponáhľať. Dňa 15. marca 1878 je svadba. Tým sa ľúbostný život Masaryka spečatuje a natrvalo uzaviera. O tom, že bol plodne konzumovaný, svedčia deti, čo sa z manželského zväzku narodili. (Nemožno vylúčiť, že Masaryk, ako pravý chlap, na Štefánikove úspechy u žien žiarlil. Anne Gašparíkovej raz o Štefánikovi povedal: „Na talianskom fronte mal tiež veľký vojenský úspech – a vedel ho dobre predať, dramaticky zoskupiť momenty. Tam tiež rýchla kariéra v spoločnosti viedla k zasnúbeniu s markízou Benzoniovou. ... Mával predom mnou trochu strach pre svoje hochštaplerstvo, a bál sa, že mu poviem, čo ty dráteník chceš s markízou.“ Je to nechutná veta; no ešte nechutnejšie, a práve len mužsky pochopiteľné, je opakované Masarykovo spochybňovanie úprimnosti vzťahu Benzoniovej a Štefánika. Giuliana Benzoni – osemnásťročná, keď sa zoznámila so Štefánikom – ostala svojej láske celoživotne verná; nikdy sa nevydala. Dodajme pre úplnosť, že aj Louise Weiss sa vydávala až ako štyridsaťročná a čoskoro na to sa rozviedla.) Louise Weiss nám zanechala asi najprenikavejšiu charakteristiku Štefánikovej osobnosti: „Kto vypovie jeho panovačnosť a jeho oddanie sa, jeho veselosť a jeho iróniu, jeho obetavosť i jeho bezmedznú ctižiadosť? Kto vyliči tú nonšalantnosť i tú zázračnú činnosť, tú neskrotnú energiu i ten chorobný pôvab, tú vieru v ideál, opravenú tým rozčarovaným úsudkom, tú politiku veľkého slohu a ten sklon k maznavej malichernosti, tú potrebu prepychu, a to odvrátenie sa od vecí svetských, tú sympatiu k poníženým napriek všetkej nedôvere k ľuďom, to pohrdanie ženami a tú vrelosť v láske, tú netrpezlivosť v štúdiu, tie meditácie o hviezdach, tú túžbu po mučeníctve...“

.politický poeta

Milan Štefánik bol po celý život chorý. Trpel žalúdočnými vredmi a tie mu spôsobovali veľké bolesti. Už ako študent podstúpil v Prahe operáciu. V Paríži ho operovali viackrát, aj za vojny. Ako ho vôbec mohli vziať za vojaka, dokonca k letectvu, je záhadou – veď v tých časoch stačilo, aby mládenec, akokoľvek urastený a zdravý, mal čo i len ploché nohy a už bol pre armádu nespôsobilý. (Vlastne, nemenšou záhadou je aj to, ako mohol mladík, ktorého pre telesnú slabosť oslobodili na gymnáziu z telocviku, opakovane vyliezť na Mont Blanc, stráviť na ňom celé týždne a robiť astronomické pozorovania.) Choroba sa s vekom zhoršovala. Keď bol v roku 1917 na rokovaníach s americkými politikmi a s americkými Čechmi a Slovákmi,

presviedčal ho jeden lekár z Rockefellerovho inštitútu, že by ho za tri mesiace dal do poriadku. Kde by si však on dovolil tri mesiace ležosiť! Keď koncom roku 1918 a začiatkom 1919 pobýval medzi legionármi na Sibíri, jeho bolesti boli často až neznesiteľné. Jeho osobný lekár Dr. Mandaus o jeho vtedajšom stave napísal: „Nejedl mnohdy za celý den než niekoľik lžičiek čistého čaje alebo kávy. Spal poněkud lépe ... jistě také vlivem narkotik, které jsem mu podával k utišení nervových bolestí.“

Počas vojny sa k chorobe žalúdka pridala iná: postihoval ho kolaps, prechodná strata vedomia s náhlym začiatkom, vyvolaný nedostatočným prekrvením mozgu. Jeho zamdliovanie sa vtedy vysvetľovalo ako dôsledok zoslabnutia organizmu, spôsobeného bolesťami žalúdka a podvýživou. Je však možné, že šlo o nezávislú chorobu. Medicína pozná aj psychogénny kolaps, navodený psychickým vyčerpaním alebo nadmerným stresom. Ján Papánek napísal o Štefánikovom pobyte v Ríme, že „telesné bolesti prekonával silou vôle, ktorú bolo vidieť pri každom kroku. Koľko ráz ostal bez seba v plnej práci, pri dávaní inštrukcií a po chvíli, keď sa dalo očakávať, že si pôjde odpočinúť, len sa pýtal, kde sme prestali a pokračoval.“ Podľa svedectva Františka Lakomého, osobného tajomníka Štefánika na Sibíri, „v zime roku 1918 a 1919 se zdravotní stav jeho rapidně zhoršil. Mdloby, do nichž zpočátku upadal jednou za 3-4 dny, začaly se vyskytovat stále častěji, ano, 3-4-krát za den.“ Podobne píše vo svojich spomienkach francúzsky generál Maurice Janin, ktorý bol veliteľom československej armády a pobýval vtedy so Štefánikom na Sibíri: „Takmer ustavične bol v mdlobách, ktoré vyvolali už tie najmenšie podnety: keď niekto náhle otvoril dvere, keď niekto rozsvietil elektrickú lampu alebo nejaký nečakaný hluk – a hneď bolo počuť jeho výkrik: ‚Ach! Můj Bože!‘ a vedomie ho opúšťalo.“ Inokedy napísal, že na Sibíri „desaťkrát za deň strácal vedomie“.

Spojitosť medzi jeho omdliovaním a psychickým napätím je sotva spochybniteľná: vedomie stratil v októbri 1918, keď v Japonsku prijímal hlavných predstaviteľov legionárov zo Sibíri, ale aj mesiac na to na lodi cestou na Sibír, keď ho rozrušila telegrafická správa, že do Prahy slávnostne vstúpili francúzski a talianski legionári – na čele s Edvardom Benešom. S Benešom boli politickí spolupracovníci, ale aj rivali; a navyše boli celkom rozdielne povahy. Louise Weiss to presne vo svojich pamätiach vystihla: „Nikdy sa dvaja muži bojujúci o ten istý ideál s rovnakou vytrvalosťou a obetavosťou nestretávali tak nenávisťne: Milan bol intuícia sama, Edvard stelesnená administrácia, Milan za niekoľko minút zhrnul podstatu udalostí, Edvard ich analyzoval donekonečna, Milan presadzoval svoju autoritu, Edvard sa autoritou nechal poveriť.“ (Predstavme si: Ako by sa bolo rozhodlo v Československu v dobe Mníchova 1938, keď sa masy dožadovali „Dejte nám zbraně, dali jsme si na ně!“ a „Budeme sa brániť!“, keby bol osud vymenil povojnové životné dráhy týchto dvoch protikladných mužov!)

Čo asi musel cítiť Štefánik, ktorého osobným dielom bola prvá armáda Československa a ktorý bol francúzskym generálom, keď sa za to slávy dostalo v oslobodenej vlasti nevojakovi? A keď mu ešte oznámili, že sa ministrom národnej obrany stal namiesto neho ďalší nevojak, Václav Klobáček? (Ktorého neskôr Masaryk charakterizoval ako neschopného, anarchistu a lajdáka.) Kým on na Sibíri mrzol, chorý a vyčerpaný, pritom však odhodlaný vrátiť sa do vlasti na čele víťazných légií, doma sa delili politické funkcie. Na znak, že sa na Štefánika nezabudlo, menovali ho ministrom vojny – smiešne k slzám: veď už bolo po vojne! Bez toho, aby mu vopred dali vedieť, podpísali ho pod deklaráciu o novom štáte, voči ktorej mal výhrady. „Videl som republiku zblízka. Je to zakuklené tyranstvo. ...Som zúrivým odporcom republiky...“ povedal svojmu pobočníkovi Ferdinandovi Píseckému. Vysníval si iný, ideálny štát. Masarykovi aj pošle nesúhlasný telegram. Ten má zo Štefánika ťažkú hlavu aj bez jeho telegramu: čo s tým romantickým, nerealistickým rojkom, až sa vráti domov? Bol výborný,

keď bolo treba získavať dobrovoľníkov do armády a budiť v nich ochotu položiť život za spoločnú vec, otvárať cesty zarúbané k svetovým politikom („měl zvláštní dar společenského apoštolátu, dovedl lidi nadchnout; získával pro nás zájem i lásku“ – zverí sa neskôr Karlovi Čapkovi; „jeho kariéra byla závratná, závratná nejen na naše, ale i na francouzské poměry“, povie Anne Gašparíkovéj), ale Masarykovi sa javil ako načisto nevhodný pre praktickú politiku. V duchu asi dúfal, že Štefánik dodrží to, čím zareagoval v r. 1918 v Paríži na námietku historika Paula Rafaela, že „s vašou vedou je koniec, zaviaznete v politike až po krk“: „Len čo bude skončená riadna organizácia štátu, vyžiadam si iba jednu vec: hviezdáreň alebo vo Francúzsku, alebo v Československu. Generálske hviezdy rád obetujem skutočnému svetu hviezd.“

Toto o Štefánikovi napísal Edvard Beneš: „On to byl ... který dal první základy naší diplomatické činnosti a který právě byl prvním a nejlepším našim diplomatem.“ Bolo to napísané v júni 1919, keď Štefánik už nežil. Ale kým ešte žil, post ministra zahraničných vecí, ktorý by prvému a najlepšiemu diplomatovi patril a po ktorom Štefánik určite túžil, zastával – kto iný, ako Beneš.

.koniec začiatku

Sklamany, zúbožený, na kraji fyzických i duševných síl, vracia sa Milan Štefánik na jar 1919 cez Paríž a Rím konečne domov. Ale nevzdáva sa. Sníva. Pani de Jouvenel povie pri rozlúčke: „Teraz ide o to: premenit' duše, a to bude nové vítězstvo, které musíme dobyť, protože akýkol'vek d'alší pokrok závisí od tejto činnosti.“ To v tejto chvíli, v Paríži, oznámi Louise Weiss, že si chce domov priviezť svoju snúbenku markízu Benzoni, aby slúžila národu v politických začiatkoch ako príklad a výzva nepoškvrnenosti. Louise tiež zaregistruje, ako vtedy vyzeral – bol bledý ako smrť. Ale Louise si aj zaznamená, čo jej Milan povie o svojej politickej budúcnosti: po návrate prevezme, pod záštitou Masaryka, osud krajiny do vlastných rúk. Ku svojmu národu sa znesie z neba ako hrdina.

Keď potom prišiel do Ríma, kde československá vojenská misia na čele s Janom Šebom pripravovala jeho cestu vlakom cez Viedeň do Bratislavy, trval na tom, že chce letieť lietadlom. Zdôvodňoval to tým, že sa nechce vlastnou nohou ani len dotknúť krajiny, proti ktorej bojoval. Ján Papánek napísal v spomienkach, že „nič nepomohli ani talianske zákroky, ani zástupcov našej armády v Taliansku“. Nepomáhalo ani naliehanie priateľa, generála Grazzianiho, trval na svojom. Taliani nakoniec ustúpili a pripravili jedno z najlepších lietadiel, trojmotorové Caproni 450, s dvoma vynikajúcimi pilotmi s dlhodobou vojnovou službou a so zručným leteckým mechanikom. Vojenský pridelenec v Bratislave sa zas postaral o prípravu letiska vo Vajnorochoch na bezpečné pristátie. Dosiahli jedinú: minister Štefánik upustil od rozhodnutia sedieť na mieste prvého pilota. Posadil sa dopredu, na miesto pozorovateľa.

Anna Gašparíková si zaznamenala v r. 1931, ako Jaroslav Lípa, ktorý bol v tých časoch jedným z pracovníkov vojenskej misie, opisoval posledný deň pred Štefánikovým odletom. Štefánik sa viezol s Janom Šebom služobným autom do Turína, kde neďaleko odtiaľ bolo na letisku Campofornido pripravené lietadlo. Štefánik sedel bledý, napätý a „na ceste ustavičnou podráždenou kritikou tak znervózňoval šoféra, že ten odmietol viesť auto ďalej. Preto Šeba, človek skúsený, vojak i diplomat, nechcel so Štefánikom letieť domov...“ Na jedinečnej fotografii, ktorá zachytila posádku krátko pred odletom, je niečo neobyčajné: muži v kombinézach stoja neďaleko od lietadla – a za jediným z nich, Štefánikom, vidno stoličku. Zrejme bol tak slabý, že sa neudržel na nohách a musel sedieť; postavil sa len na tú chvíľočku, čo sa robil fotografický záber.

Lietadlo odletelo 4. mája o 8.07 hodine. O 11.15 zakrúžilo nad Bratislavou a smerovalo k letisku vo Vajnorochoch. Z nákresu, ktorý sa zachoval, a ktorý do mapy zakreslili vojaci podľa výpovede svedkov, dá sa vyvodiť, čo sa dialo. Nad dobre označenou pristávacou plochou letiska lietadlo klesalo na pristátie. Potom sa však prekvapujúco opäť zdvihlo, nad letiskom urobilo veľký oblúk a letelo smerom na juh. Letelo pomerne dlho, preletelo ponad Malý Dunaj i Podunajské Biskupice a až nad Rovinkou sa opäť otočilo a vracalo sa po tej istej trase nazad k letisku. Blízko Ivanka sa však náhle zvrtilo do prudkej zatáčky, zdvihol sa mu chvost, vertikálne sa rútilo k zemi, ba kúsok nad zemou sa prevrátilo skoro na chrbát a padlo. Hneď aj vzbĺklo, ale keďže malo málo benzínu, nezhorelo úplne.

Už na druhý deň pricestovala do Bratislavy talianska vyšetrovacia komisia, vedená kapitánom Federicom Zapellonim. Komisia s prekvapením konštatovala, že pri pristávaní sedel generál Štefánik na mieste ľavého pilota. „Aj keď takto nesedeli vo chvíli odletu, posádka sa tak zaiste musela rozmiestniť počas letu. ... Minister Štefánik vyhlásil už dávno predtým, že musí sedieť na tom mieste.“

Zapelloni v správe uviedol: „Z informácií, ktoré som získal v Bratislave najmä od plukovníka lekárskej služby Virgiliho, by vyplývalo, že minister bol vo veľmi delikátnom zdravotnom stave a predovšetkým upadal do ľahkých a častých mdlôb.“ Vyslovuje hypotézu, že Štefánik práve pri pristávaní zamdlel. „To by vysvetľovalo pád, ktorý nastal tak náhle počas pristávania, i polohu lietadla, ktoré prekračovalo vertikálu, ba dokonca sa obracalo na chrbát, ako by letec pri strmhlavom lete tlačil páku stále dopredu. Minister totiž mohol v bezvedomí padnúť len dopredu na riadidlá (pristávali) a pri páde stále na ne tlačiť.“ – V takom prípade veliteľ lietadla poručík Mancinelli, ktorý sedel na mieste druhého pilota a zrejme pred pristátím pustil Štefánika k riadeniu, bol bezmocný: páka bola blokovaná nevládnym telom, takže pád lietadla sa nedal vyrovnáť. Zapelloniho nadriadený major Francesco Vece k vyšetrovacej správe dodal: „Niet pochybností, že Štefánik sedel na mieste ľavého pilota.“

.fénix

Posledným veľkolepým gestom sa skončil Štefánikov život. Existovali dohady, že šlo o efektnú samovraždu, ktorú si Štefánik naplánoval. Bol o tom presvedčený („absolútne“) aj jeho blízky priateľ a obdivovateľ generál Maurice Janin (Dušan Kováč nám v roku 2001 Janinovo tvrdenie uvážene priblížil). Podľa Gašparíkovej svedectva sa podobnej úvahe nevyhol ani Masaryk: „On svoj životný vzostup vo Francúzsku videl zakončený, už nemohol vyššie, vojna sa skončila, stával sa zbytočným, k svojej vede živelnej náklonnosti nemal, nechcel sa k nej vrátiť – čo doma robiť, ešte nevedel. Volil smrť – pravda, tiež efektnú, snád? Sotva. Ja nemyslím...“ Predsa len mu nešlo do hlavy, že by si človek stojaci pred Večnosťou obťažoval dušu smrťou tých ostatných, technických sprievodcov lietadla – to by musel byť úplný cynik. Boh vyslobodil človeka, už nešťastného únavou. „Já, bídný hříšník se domnívám, že v pravé chvíli, když své dílo dokonal.“ My ľudia sme majstri sebaklamu a Masaryk je na to príkladom do učebníc. Pragmatický politik – obdivuhodná, silná, integrálna osobnosť, o tom niet sporu – si takto dokázal zracionalizovať svoje prvé politické kroky, ktorými sa začala reálna politika nového štátu. Štátu, na vzniku ktorého mal Milan Štefánik podiel nie menší, ako Tomáš Masaryk. Politické rokovania Masaryka za vojny s predstaviteľmi spojencov by neboli viedli k ničomu, keby nezavážil argument armády, ktorú vybuďoval Štefánik.

Môžeme povedať naisto, že Štefánik neuvažoval o tom, že by návrat domov, zostup z neba a pristátie na rodnej hrude za riadidlami aeroplánu, bol bodkou za jeho dielom. Naopak, malo

to byť krásne gesto nového začiatku. Zasvätenie ideálnemu svetu, ktorý chcel pre svojich rodákov vystavať. Bez ohľadu na svet, aký poznal ako vojak a diplomat a aký videl okolo seba. Žil medzi hviezdami; darmo ho naša živočíšnosť, u neho ešte znásobená fyzickými nedostatnosťami a chorobami, prikývala k zemi. To, že ho nakoniec jeho choroba nielen umučila, ale aj zabila, ale aj to, že s ním realistickí politici nerátali, neberme ako dôkaz jeho porážky. Nekonal nezištne: to, čo ho hnalo po celý život, i v okamžiku smrti, bola neskonalá ctižiadosť tvorivého človeka. Nazvať ju sebecktom by však bolo mätením pojmov. „Ľudia by nikdy nedosiahli to, čo je možné, keby vo svete sústavne nesiahali po tom, čo možné nie je.“ Povedal to Max Weber, ale Štefánik to svojím životom dokázal. A potvrdil svojou smrťou. To je odkaz, ktorý Milan Štefánik zanechal nie iba nám na Slovensku, ale celému svetu.

Autor je biológ a bývalý minister školstva

Jadislav Kováč